

Gabriele Haug-Moritz

Luther in nemška nacija – revizija velike pripovedi*

HAUG-MORITZ Gabriele, dr., red. prof., Karl-Franzens-Universität Graz, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Institut für Geschichte, A–8010 Graz, Heinrichstraße 26/II; gabriele.haugmoritz@uni-graz.at

Luther in nemška nacija – revizija velike pripovedi

Zgodovinski časopis, Ljubljana 72/2018 (158), št. 3-4, str. 372–391, cit. 68

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De.)

Velike pripovedi so bile in še vedno so eden izmed ključnih delov kulturnega procesa izgradnje naroda, s tem pa so tudi tesno povezane z nastankom nacionalnih držav. Prispevek predstavlja nemški primer, pri katerem je pripoved o Luthru in reformacijskem gibanju temeljni kamen nemštva in nemške države. Učinki te pripovedi bodo analizirani in predstavljeni na podlagi dveh primerov, na koncu pa bo opozorjeno na še vedno živo delovanje te pripovedi v jubilejnem letu 2017, ko se je praznovala 500. obletnica začetka reformacije.

Ključne besede: Luther, reformacija, nemška nacija, revizija

HAUG-MORITZ Gabriele, PhD, Full Professor, University of Graz, Faculty of Arts and Humanities, Institute of History, A–8010 Graz, Heinrichstraße 26/II; gabriele.haugmoritz@uni-graz.at

Luther and the German Nation - A Revision of the Great Narrative

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 72/2018 (158), No. 3-4, pp. 372–391, 68 Notes

Language Sn. (En., Sn., De.)

Great narratives were and continue to be one of key elements of the cultural process of nation-building and are thus also closely linked with the formation of national states. The article presents the German case, in which the narrative about Luther and the Reformation movement operates as the cornerstone of Germanity and the German state. The narrative's effects will be analysed and presented on the basis of two cases; finally, attention will be paid to the narrative's ongoing operation in the jubilee year 2017, which marked the quincentenary of the beginning of the Reformation.

Key words: Luther, the Reformation, the German nation, revision

* Članek je za objavo prirejeno in v slovenščino prevedeno predavanje, ki ga je imela avtorica 21. novembra 2017 na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani.

1. Luther in Nemci – velika pripoved¹

Prepričanje o povezavi med Luthrom, reformacijo in nemškim narodom, ki je bilo do sredine 20. stoletja vir temeljnih prepričanj nemške historiografije, v zadnjem času izginja. Pa vendar je ta predstava dolgo vztrajala. Nemški zgodovinarji, ki so povečini izhajali iz protestantsko-pruskega okolja, so si bili namreč složni: v obdobju reformacije so Nemci zamudili svojo priložnost, da bi se ustrezno odzvali Luthrovemu klicu po izgradnji »protestantskega imperija Nemške nacije«, kot je leta 1890 v delu *Zgodovina nemške reformacije* zapisal Friderich von Bezold.² Neuspeh je pripisal katoliškim silam, v prvi vrsti papežu in cesarju v splošnem, prav posebej pa njuni zvezi, ter uspešni uporabe vojaške sile nasproti protestantskim knezom in mestom leta 1546/1547. Protestantški poraz naj bi imel torej daljnosežne in boleče posledice za nemško zgodovino. V pogledu 19. stoletja je bil razvoj k izgradnji močne nemške države prekinjen v sredini 16. stoletja. Šele ustanovitev Nemškega cesarstva leta 1871 je končno omogočil udejanjenje Luthrove dediščine. V tem pogledu je Luther, začetnik standardizacije nemščine, vzorčen primer moža in očeta, odločni borec za nemško Nacijo in buržoazni heroj³ *par excellence*, v hipu postal nacionalni junak in temeljni mit cesarstva, ki so ga podpirali vsi Nemci, še posebej pa aristokracija. Luther je tako iz zgodovinske, zrasel v mitološko pojavo. To podobo je oblast širila preko različnih medijev in posrednikov, med drugim preko literature, slikarstva, proslavljanj in gradnje spomenikov.⁴ Na kratko, »On« in njegova reformacija sta postala temeljna kamna in začetni točki, čeprav seveda ne edini, vsega kar vzpostavlja nemško kulturo, tako v pozitivnem kot negativnem oziru. Nemško cesarstvo, ki se ga je zamišljalo in predstavljalo kot »deželo pesnikov in filozofov«, naj bi poganjal duh (*Geist*) in izobrazba, kar za filozofa kot sta bila npr. Hegel in Dilthey ni bilo mogoče misliti brez Luthrove reformacije in tudi Max Weber je ugotavljal, da je sodobna ekonomija močno ukoreninjena v protestantskih vrednotah. Tudi Ranke je izjavil, da sta Luther in reformacija najpomembnejša prispevka Nemcev k svetovni zgodovini. Katoliški zgodovinar Johannes Jansen pa je trdil, da Luther in reformacija pomenita začetek podložniškega duha (*Unterta-*

¹ Za koncept velike pripovedi glej: Meistererzählung: Jarausch/ Sabrow, *Meistererzählung*, str. 9–32.

² Bezold, *Geschichte Reformation*, str. 691.

³ Holsing, *Luther grand homme*, str. 343–369.

⁴ Številne primere, ki kažejo na »mit reformacije«, je možno najti na: [historicum.net](https://www.historicum.net/themen/reformation/mythos-reformation/), URL: <https://www.historicum.net/themen/reformation/mythos-reformation/> (02.01.2018).

nengeist), ki je pripomogel k mentaliteti poslušnosti, ubogljivosti in pripravljenosti trpeti.⁵ Vse to je pripomoglo k izgradnji »mita o reformaciji«, kot ga je poimenoval Heinz Schilling.⁶ Zatorej ni presenetljivo, da take interpretacije še vedno vplivajo na razmislek o tezi o Nemcih kot »zapoznelem narodu« (*verspätete Nation*), ki se je pojavila po drugi svetovni vojni, in je tlakovala pot tezi o »nemški posebni poti« (*deutscher Sonderweg*), kot se je utrdila v sodobnem zgodovinopisju.⁷

2. Nacionalizem pred nacionalizmom – 16. stoletje

Zahvaljujoč novim raziskovalnim pristopom, je preučevanje nacionalizma v zadnjih tridesetih letih presešlo takšne interpretacije in predstave.⁸ S historizacijo takšnih interpretacij in njihovim umeščanjem v proces izgradnje naroda v 19. stoletju lažje ovrednotimo in preučujemo takšne fenomene.

Nedavne raziskave nacionalizmov so pokazale, da lahko govorimo o dveh različnih zvrsteh nacionalizma: političnem in kulturnem, ki ju moramo preučevati v njima lastnih zgodovinskih kontekstih. Če se raziskave političnega nacionalizma osredotočajo predvsem na potek izgradnje nacionalne države, pa se kulturni nacionalizem osredotoča predvsem na prikaz nacionalne samointerpretacije, kot nam jo kažejo nacionalni miti, simboli, kolektivni zgodovinski spomin, in vrednote, ki jih le-ti sporočajo. Dandanes je običajno govoriti o naciji kot o zamišljeni skupnosti (*imagined order*)⁹, oziroma o izumu le-te,¹⁰ kar nakazuje na pomen preučevanja kulturnega nacionalizma. Pa vendar zamišljanje skupnosti ni samoumeven in arbitraren proces, ampak ga vselej zaznamuje konkreten zgodovinski čas in okoliščine v katerih je nastal. To se nam kaže v dveh ozirih. Na eni strani se v procesu izgradnje nacije nadzira izbira stvari, ki naj nacijo konstruirajo, saj venomer izbiramo med tem, kar je na razpolago.¹¹ Odkritje torej nikakor ni naključno, ampak je proces boja za moč in interpretacijo, ki bo izoblikoval imaginarno preteklost.¹² Pa vendar

⁵ Kratek zgodovinski pregled prinaša Chaix, *Reformation*, str. 9–27; ta pripoved se naslanja na predmoderno predstavo o zgodovini cesarstva kot o zgodovini propada (*Niedergangsgeschichte*). Haug-Moritz, *Verfassungsgeschichte*, str. 7–37; za umestitev tega razmisleka v transnacionalno okolje glej Benedict, *Whig Traditions*, str. 295–323; o sorodnem slovenskem zgledu gl. Jerše, *Die slowenische Reformation*, 128–150.

⁶ Schilling, *Reformation – Umbruch*, str. 13–34; primerjaj tudi: Schilling (ur.), *Reformator Martin Luther*.

⁷ Dober prikaz o nemški posebni poti (*deutschen Sonderwegs*) prinaša Langewiesche, *Staatsbildung*, str. 49–67; isti, *Der »deutsche Sonderweg«*, str. 57–65.

⁸ Osnovne podatke prinaša Stauber, *Nation, Nationalismus*, st. 1056–1082, prav tako tudi Langewiesche, *Nation*, str. 9–30; Hirschi, *Origins of Nationalism*, str. 439 in dalje.

⁹ Lepsius, *Nation Nationalismus Deutschland*, str. 12–27.

¹⁰ Glej predvsem odmevno delo Andersona, *Zamišljene skupnosti*. Dober uvod prinaša tudi Hobsbawm, *Nation and Nationalism*.

¹¹ »Dieses Auffinden und die Auswahl, was man ... in die eigene Nationskonstruktion einbauen will, steuert der Mensch, aber er wählt aus Vorhandenem. Er erfindet, indem er auffindet.« (Langewiesche, *Erfindung*, str. 602.)

¹² Izumljanje tradicije »ist ein Machtkampf, der über die Zukunft entscheiden will, indem er Vergangenheitsbilder durchsetzt.« Langewiesche, *Erfindung*, str. 616.

je te izume možno pripisati zgolj v obdobja kamor smiselno spadajo. To je drugi pogoj izumljanja, ki je povezan s konkretnim zgodovinskim položajem.¹³

Takega konstrukta pa ne smemo razumeti kot vzroka, ampak kot rezultat ustvarjalnih moči pri izgradnji nacije. Hkrati pa tudi kaže, da izgradnja naroda ne privede nujno tudi do ustanovitve nacionalne države, tudi v deželah, kjer sta se oba procesa pojavila že zgodaj, kot na primer v Švici ali na Nizozemskem, ne moremo nikakor govoriti o kontinuiteti in sočasnosti teh dveh procesov.¹⁴

Zgodovina Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti okoli leta 1500 nam ponuja odličen primer kako izgradnja naroda poteka v praksi. Zaradi razširitve Osmanskega imperija, ki je začela ogrožati cesarstvo, se je začel politični proces zgostitve (*Verdichtungsprozess*), ki ni temeljito spremenil le politične strukture cesarstva, ampak tudi njegovo razumevanje in interpretacijo.¹⁵ Univerzalno razumevanje, ki se je pojavilo v poznem srednjem veku,¹⁶ je temeljilo predvsem na verski superiornosti cesarstva, kar se je kazalo predvsem v različnih simbolnih povezavah, kot so na primer vsakodnevni predmeti (kozarci, pladnji ipd.), ali pa v poslikavah mestnih hiš.¹⁷ Okoli leta 1500 je bil ta simbolni red soočen z novim reprezentativnim procesom, kar je razvidno že v spremembi oziroma dopolnitvi imena cesarstva. V srednjem veku je bilo cesarstvo preprosto poimenovano »Sveto« ali »Rimsko«, saj je bilo razumljeno kot zadnje izmed štirih imperijev, ki jih je v svoji viziji napovedal prerok Daniel. Njegovemu koncu naj bi sledil le še sodni dan.¹⁸ Tako je leta 1492 cesarstvo prvič dobilo še dodatek: nemške narodnosti.¹⁹ Takrat pojem nemške narodnosti ni označeval etnične ali nacionalne zavesti, ampak je veljal kot legitimacijska kategorija. Tako je bila ta oznaka pogosto uporabljena v pritožbah škofov (*Gravamina Deutscher Nation*), s katerimi so poizkušali zmanjšati papeževe finančne zahteve in omejitvi cesarjeve zahteve pri obdavčitvi državnih knezov in državnih mest. Cesar je pridevnik »nemška narodnost« pogosteje začel uporabljati po letu 1470, označeval pa je predvsem davčno zvezo, iz katere so se italijanski deli cesarstva, Burgundija in švicarska konfederacija počasi začele oddaljevati v procesu, ki je trajal do sredine 17. stoletja.²⁰

Skupaj s političnimi spremembami, ki so se zgostile okoli leta 1500, pa se je hkrati zgodilo tudi povečanje in izboljšanje medijske komunikacije, predvsem zaradi izuma tiska. To je humanistom omogočilo izoblikovanje samopodobe Nemcev, ki je primerljiva s tisto, ki so jo v 13. stoletju izoblikovali Francozi.²¹ Tu lahko

¹³ Primerjaj tudi: Thomé, *Vorbemerkung*, str. 1–7.

¹⁴ Langewiesche, *Nation*, str. 23; Hirschhausen/Leonhard, *Nationalismen*.

¹⁵ Za nadaljno literaturo o spremembah političnega razumevanja ustave v Cesarstvu okoli leta 1500 glej: Moraw, »*Von offener Verfassung*»; Schubert, *Einführung*.

¹⁶ Primerjaj še vedno relevantno delo: Schubert, *König und Reich*.

¹⁷ Müller, *Bilder*.

¹⁸ Za koncept *translatio imperii* glej: Schubert, *Einführung*, str. 24.

¹⁹ Primerjaj tudi: Schubert, *Einführung*, str. 24–38.

²⁰ Schmidt, *Geschichte*, str. 9–17.

²¹ Osnovni pregled dogajanja v Franciji prinaša: Jouanna, *Renaissance en France*, p. 3–359, glej: 65–68; Beaune, *Naissance Nation France*; za razmere v Cesarstvu glej: Hardtwig, *Elitebewußtsein*, str. 34–54; Hirschi, *Das humanistische Nationskonstrukt*, str. 355–396; isti, *Wettkampf*

navedemo primer recepcije Tacitove *Germanije*. Samo med letoma 1500 in 1517 je na prostoru med Dunajem in Strasbourgom izšlo sedem različnih izdaj tega dela,²² kar nam kaže, da se je že pred začetkom reformacije pojavila ideja o enotnosti nemškega naroda, ki so ga označevali »skupni izvor, regionalna zasidranost in etnična raznolikost, skupni običaji ... in skupna zgodovina, pa tudi politična oblast pomembnih vladarjev.«²³ To so bile nekatere pozitivne sestavine diskurza, o nacionalni enotnosti. Hkrati je ta diskurz izpostavil tudi nekatere negativnosti: poudarjati se je začelo sovraštvo, ki je prešlo v nacionalne predsodke.²⁴ »Nemška skromnost in spodobnost namesto rimskega razkošja in grešnosti; nemška lojalnost namesto romanske dvoličnosti; nemški pogum in svoboda namesto italijanske priliznjenosti in petolizništva.«²⁵ Te moralne kvalifikatorske dvojice so se uveljavile za razločitev Nemcev od mediteranskega sveta. Čeprav so pozitivni in negativni stereotipi dve plati iste medalje, kar seveda ni posebnost zgolj predreformacijskega obdobja, pa cilj humanistov nikakor ni bil integracija in centralizacija vseh Nemcev, ki so živeli znotraj cesarstva.²⁶ Transnacionalna oblastna struktura habsburškega cesarja, ki je svoj skrajni oblastni domet dosegla pod Karlom V, je preprečila, da bi se znotraj cesarstva uveljavil moment, ki je v zahodni Evropi omogočil enačenje dinastije, naroda in države.²⁷ Že v predreformacijski dobi so novi razmisleki o nacionalni identiteti stali v nasprotju s konceptom transnacionalne oblasti Habsburžanov.²⁸ Gre za nasprotje, ki so ga številni zgodovinarji spregledali, čeprav je marsikateri humanist uporabljal nacionalne argumente pri zagovarjanju cesarske nadoblasti nad stanovji, posebno tistih, ki so bili v cesarjevi službi.²⁹

Danes vemo veliko o socialnem in družbenem vplivu, ki ga je ta novi nacionalni diskurz imel v okviru cesarstva 16. stoletja. Kar vemo je tisto, kar je Heinrich Lutz opisal z besedami: »Luthrovo pot v javnost natisnjene besede«, pot, po kateri je Luther začel hoditi po letu 1520, in ki vodi »od začetne neartikuliranosti zahtev do

der Nationen. Sistematično analizo semantičnega polja z jasnimi definicijami nekaterih ključnih pojmov (*natio*, *patria*, *gens*) prinaša: Schirmer/Schlelein, *Semantik im Vergleich*, str. 9–48.

²² Izdaje Tacita: <www.vd16.de (zadnji dostop: 1.12.2017)>: Leipzig 1502/09 (VD16 T 26f.); Wien 1502/15 (ZV 14837; T 29; C 1903); Erfurt 1509 (VD16 T 25), Straßburg 1511 (VD16 B 1649) /Straßburg 1515 (P 3125; dt).

²³ Kloft, *Idee*, str. 197–210, citat na str. 208 (Predstava nemške nacije je pomenila »gemeinsame Abstammung, regionale Verankerung und ethnische Vielfalt, gemeinsame Sitten ('mores') und gemeinsame Geschichte, aber auch politische Führung unter bedeutenden Kaisern''.)

²⁴ Za predstavitev negativne plati glej Reinhardt, *Primat*, str. 88–104; Schulze, *Entstehung*, str. 642–665.

²⁵ »Germanische Einfachheit und Anständigkeit statt römischem Luxus und Laster; deutsche Treue statt welscher Verlogenheit; deutsche Tapferkeit und Freiheit statt italienischer Kriecherei und Unterwürfigkeit.'' (Kloft, *Idee*, str. 206.)

²⁶ Lutz, *Die deutsche Nation*, str. 529–559.

²⁷ Na to je še posebej opozoril Schubert, *Einführung*, p. 43 (das »Rückgrat einer zum Staat führenden, weitgehend dynastisch orientierten Kontinuität'' fehlte); podrobneje isti, *König*, str. 245–296.

²⁸ Lutz, *Das römisch-deutsche Reich*.

²⁹ Za humanizem na dvoru cesarja Maksimilijana glej številna dela Dieterja Mertensa; kot uvod Mertens, *Patronage*, str. 125–154.

eksplicitnega apela po nacionalni moči in časti Nemcev«. ³⁰ Že v zgodnjem obdobju reformacije so se na novo vzpostavljajoče nacionalne zahteve začele združevati z verskimi zahtevami wittenberške različice reformacije. Luther je v svojih treh programskih besedilih, ki so izšla leta 1520, in ki zaznamujejo njegov dokončni prelom s papeštvom, ključno povezal verske zahteve z nacionalnim diskurzom, ki je izhajal še iz predreformacijskega obdobja. Poziv »plemstvu nemške nacije« naj se odpove stikom s papeško cerkvijo, s čimer je še bolj podkrepil zahtevo v zvezi s papeško eshatologijo. V papeštvu je videl prikaz antikrista, sledilca satana, ki se bo skladno biblični prerokbi, ob poslednji sodbi in koncu zgodovine, boril nasproti Bogu in Bogu zvestim. ³¹

Zgodnja reformacija se je pod vplivom wittenberške različice, navezala na predreformacijski cerkveni diskurz, ki je bil hkrati nacionalen in kritičen do papeža, pri tem se je oprla predvsem na nove medije. Humanistični diskurz o naciji je združila z apokaliptičnimi premisleki, kar je okoli leta 1520 ustvarilo kompleksnejšo pripoved. ³² Pomembno je opomniti, da takrat ni šlo za nacionalno-sekularni diskurz, ampak za scela versko argumentacijo, ki je bila predstavljena tudi nepismenim. ³³ Hkrati nimamo dokazov, da je humanistični diskurz o naciji kakorkoli spremenil simbolno reprezentacijo cesarske politike. Po letu 1530, ko je cesar Karl V. na državnem zboru v Augsburgu zavrnil novo teološko doktrino, je nacionalni diskurz postajal vedno pomembnejši v komunikaciji med cesarjem, ki ga je podpirala večina Cesarstva, in vplivnimi sledilci Luthra, ki jih je simboliziral Luthrov zaščitnik, saški volilni knez. ³⁴ V ponazoritev do zdaj rečenega smo kot primer izbrali šmalkanldensko vojno v letih 1546/47, ki je sodobniki niso le slučajno poimenovali nemška vojna. ³⁵

3. Pot v vojno

Do leta 1530 je bil Luthrov koncept nacionalne protestantske cerkve že preteklost. To je dokaz omejenega učinka Luthrovih komunikacijskih kanalov. V

³⁰ »Der Weg Luthers in die unbeschränkte Öffentlichkeit des gedruckten Wortes führt zugleich von der Unausgesprochenheit des deutschen Hintergrundes zum ausgesprochenen Appell an die nationalen Kräfte und an den Stolz der Deutschen.« (Lutz, *Die deutsche Nation*, str. 18).

³¹ Za nacionalni diskurz, kot se je izoblikoval okoli leta 1520, in ga je kasneje uporabil Luther glej: Lutz, *Die deutsche Nation*; Schmidt, *Geschichte*, str. 55–64 (s starejšo literaturo); Mertens, *Nation als Teilhaberheißung*, str. 115–134; pogled na celotno dogajanje s katoliške perspektive glej: Bagchi, *Teutschlandt uber alle Welt*, str. 39–58.

³² Primerjaj Müller, *Bilder*.

³³ Za analizo tiskov v 20-ich letih 16. stoletja glej: Köhler, *Flugschriften als Massenmedium*; Scribner, *Popular Propaganda*; Edwards, »Printing, Propaganda.

³⁴ Augsburgski državni zbor leta 1530, ter trije, ki so mu v 16. stoletju sledili v raziskavah še vedno niso predstavljeni povsem celovite, predvsem zaradi neujejenega gradiva. Za sodobnejši celovitejši pregled glej predvsem Stollberg-Rilinger, *Kleider*, str. 93–136.

³⁵ Schmidt, *Teutsche Kriege*, str. 33–61, predvsem str. 35–41; Schmidt navaja številne primere, a mu jih ne uspe umestiti v sočasni publicistični diskurz o vojni.

četrtem desetletju 16. stoletja se je protestantska stran redko sklicevala na nemško nacija, medtem ko je cesarska stran nacionalni argument uporabil kot lastno legitimacijsko sredstvo.³⁶ Ko so protestanti konec leta 1530 izoblikovali Krščansko zvezo³⁷ (*christliche Vereinigung*), ki je kasneje postala znana predvsem kot Šmalkaldenska zveza, se niso sklicevali na nemški narod, ampak so svoja dejanja argumentirali kot dolžnost vsakemu podložniku zagotoviti njegov duhovni blagor. Izhajali so iz klasičnega predmodernega prepričanja, da so vladarji odgovorni za blagor podložnikov. Sodelovanje v Šmalkaldenski zvezi je vsakomur zagotavljalo vojaško pomoč ob morebitnem sovražnem napadu na njegove podložnike. Koncept obrambe pa je temeljil na prepričanju, da vojaško posredovanja ni prvo, ampak zadnje sredstvo pri doseganju ciljev, potem ko so bile uporabljene že druge možnosti. V tem smislu je zadevalo vse zadeve v zvezi z vero, kot so jo razumeli člani zveze. Ključna sprememba v zgodovini Zveze se je zgodila na koncu leta 1535 in na začetku prihodnjega leta, ko so se zedinili o t.i. Obrambni ustavi (*Verfassung zur Gegenwehr*). Sledeč temu dogovoru, se je Zveza pod vodstvom dveh najpomembnejših vladarjev, saškega volilnega kneza in hesenskega mejnega grofa, aktivneje začela pripravljati na morebitni vojaški spopad, četudi tedaj Zveza ni bila neposredno ogrožena. Vojska je bila prvič uporabljena sedem let pozneje, leta 1542 v spopadu s Henrikom Braunschweig-Wolfenbüttlom.³⁸ Vse to je od Zveze terjalo upravičevanje svojih dejanj.³⁹ In upravičevanje, ki so ga podali, je povedno. V svoji vojni so opustili versko upravičevanje, in so se raje predstavljali kot branilci deželnega miru nasproti kršitelju, knezu Henriku. To je vključevalo tudi tradicionalni apel cesarju, kot garantu politične stabilnosti, ki takrat ni bil podkrepjen niti z verskimi niti z nacionalnimi argumenti. Ta argumentativna strategija Zveze iz leta 1542 pa leta 1546, ko je Karl V. nastopil zoper vodji Zveze na istem temelju domnevne kršitve deželnega reda, ni več zadostovala.⁴⁰ Ob izbruhu vojne poleti leta 1546 se je Zveza, predvsem pa saški volilni knez, lotila obsežne medijske ofenzive, ki je trajala do konca vojne in popolnega poraza Šmalkaldenske zveze leta 1547.

³⁶ Glede vprašanja reformacije na državnem zboru v Augsburgu leta 1530 glej Kastner, *Quellen zur Reformation*, str. 501–520.

³⁷ Že sodobniki so Zvezo poimenovali Šmalkandska, po kraju Schmalkalden, kjer so se člani Zveze srečali prvič, ter tudi pogosto v sledečih 17 letih njenega obstoja. »Der Schmalkaldische Bund und die Stadt Schmalkalden,» *Verein für schmalkaldische Geschichte und Landeskunde*, (s.l. [Schmalkalden]: Selbstverlag, 1996); za podrobnejšo zgodovino Zveze in njen razvoj do glej 1541/42Haug-Moritz, *Schmalkaldische Bund*, predvsem str. 43–69, str. 77–92, str. 311–388.

³⁸ Brady, Jr., *Jacob Sturm*, str. 149–167.

³⁹ Haug-Moritz, *Widerstand*, str. 141–161.

⁴⁰ Celovite predstavitev Šmalkandske vojne kot vojaškega spopada še nimamo. Za predstavitev vojne s položaja saškega kneza glej še vedno relevantno delo Mentz, *Johann Friedrich*, str. 1–112, str. 545–564; Tracy, *Emperor Charles V*, str. 204–228 prinaša pogled na vojno s cesarjevega zornega kota.

4. »Nemška nacija« kot referenčna točka v publikacijah v času šmalkaldenske vojne (1546/47)

Vojne niso zgolj fizični konflikti, ampak gre tudi za konflikte interpretacij in idej, kar je še posebej pomembno v kontekstu izgradnje narodov.⁴¹ To je tudi razlog, da smo se odločili ravno za vprašanje, kako je vojna pripomogla k oblikovanju legitimatornega nacionalnega diskurza. Šmalkaldenska vojna je bila prva vojna v obdobju predmoderne, ki ni bila bojevana zgolj z orožjem, pač pa tudi z javnim peresom. Šmalkaldenska vojna je bila poleg Luthrovega nastopa na državnem zboru v Wormsu leta 1521 tista referenčna točka, ki se je najpogosteje pojavljala v veliki pripovedi o povezavi Luthra in Nemcev.⁴² Več kot pol milijona različnih brošur in pamfletov je poročalo o bojih, kar 95 odstotkov vseh pa je temeljilo predvsem na jezikovnem posredovanju, manjši delež pa na vizualni komunikaciji. Besedila so seveda prinašala izjemno širok diapazon različnih mnenj, od argumentacij sprtih strani, ki so prihajale tako iz cesarske kot tudi saško-hesenske pisarne, do različnih »časopisov«, pesmi in balad ter besedil, ki so ostala zvesta religioznemu diskurzu in so bralce pozivale h kesanju in molitvi. V nagovarjanju izjemno širokega in socialno heterogenega dela prebivalstva se je Šmalkaldenska zveza, bolj kot cesarska stran, oprla na »nemškega človeka iz ljudstva«, ki so bili takrat izključeni iz vladanja. Dominacija, ki jo je Šmalkaldenska zveza imela v sporočanju o ključnih dogodkih leta 1546, nakazuje, če jo primerjamo s cesarsko stranjo, da se Zveza ni pripravila zgolj na spopad z orožjem, ampak tudi na medijsko vojno. Še več, trdimo lahko, da to odslkava strukturo industrije tiska, ki se je nahajala predvsem v protestantskih cesarskih mestih in v protestantskih deželah. Analiza tiskov leta 1546 in naslednjega leta pa nam kaže, da je izguba vojaške moči, pomenila tudi zmanjšano interpretativno moč protestantske strani. Kaj pa je to pomenilo za nacionalni diskurz?

Če se omejimo z na začetku označenim pristopom ter vključimo zgolj tiste pamflete, ki imajo v svojem naslovu omenjene Nemce, nemški narod ali reprezentirajo katerega izmed simbolov v podobi *Germanie* in se ukvarjajo z nacionalnim diskurzom, ugotovimo, da takšni pamfleti predstavljajo okoli deset odstotkov vseh medvojnih tiskov. Ker v 16. stoletju naslovi povzemajo vsebino besedil, kot je pokazala zgodovina medijev,⁴³ lahko postavimo dovolj trdno hipotezo, da so sodobniki vprašanju nacije dajali zgolj drugoten pomen. Opazno je, da so avtorji pamfletov, ki so v svoja besedila vključevali nacionalni diskurz, vsi prihajali iz Šmalkaldenske zveze, izjema je le eno besedilo. Že na začetku vojne so protestanti obudili nacionalni diskurz, ki so ga nazadnje množičneje uporabljali v dvajsetih letih 16. stoletja. Še posebej opazna je rast ksenofobije znotraj tega diskurza. To je dovolj razumljivo, saj se je cesar opiral predvsem na italijanske in flamske najemnike.

⁴¹ Langewiesche, *Nation*, str. 26–31 (glej tudi priloženo literaturo).

⁴² Waldeck, *Publizistik*, str. 44–133; Haug-Moritz, *Communicating the cause*. Baze podatkov, podprte še z nekaterimi drugimi programi, omogočajo sistematični pregled tiskov šmalkandske vojne (1546/47) in prve vojne za vero (1562/63) v Franciji.

⁴³ Labarre, *Les incunables*, str. 228–255, tu: str. 230–235.

Tako na primer augsburški teolog Wolfgang Musculus v svojem delu »Opozorilo Nemcem in protestantskim vojakom«, trdi, da je nujen oborožen odpor, saj bo zgolj tako preprečeno »tujcem in romansko govorečim ljudem« uničenje »telesa, časti, dobrobiti, žena in otrok« Nemcev.⁴⁴

Tu lahko navedemo prvi sklep: nacionalna ideja ni predstavljena kot ideja, ki naj vključuje vse socialne in verske skupine, kot je to značilno za sodobne nacionalizme, ampak je nacionalna ideja trdila, da so zgolj protestantski Nemci edini pravi Nemci, kar nakazuje že naslov Musculusovega pamfleta. Obenem pa moramo imeti v zavesti, da je bilo sklicevanje na nacijo tudi v paradigmi šmalkaldenske interpretacije konflikte bolj kot ne sekundarna tema.

Vendar nam ta teza ne pokaže vsega pomena nacionalne ideje znotraj šmalkaldenske interpretacije konflikta. Da bi na to vprašanje podali jasnejši odgovor, se bomo v nadaljevanju posvetili izbranim primeroma.

Prvi primer je pamflet, za katerega lahko upravičeno sklepamo, da je imel določen pomen, saj so ga kar šestkrat ponatisnili.⁴⁵ Njegov avtor je Johannes Schradin, teolog, ki je prihajal iz južnonemškega Reutlingena,⁴⁶ mesta čigar mestni svet je med vojno pripadal Šmalkaldenski zvezi. Podoba na naslovnici nam nakazuje temo Schradinovega besedila. Vidimo lahko osebo, verjetno gre za poosebitev avtorja besedila, ki posluša plemkinjo, v kateri lahko po »noši in jeziku« prepoznamo *Germanio*. Vidimo jo lahko, kako je stopila pred cesarja Karla, ki sedi obkrožen s svojimi francosko govorečimi svetovalci, in ga nagovorila: »O, Karl, Karl, četudi si mi že zdavnaj odvzel ves materinski ponos, ki sem ga imela, zdaj vendarle stopam pred te in želim govoriti s teboj. Če mi to dovoliš, saj sem vseeno tvoja resnična mama, bom zadovoljna in vesela. Če ne, pa se opravičujem in odhajam.«⁴⁷ Potem, ko je svojemu sinu podrobno razložila lojalnost Nemcev do njega in dinastije, ki traja že od časov Rudolfa Habsburškega, je izrazila svojo glavno obtožbo na njegov račun: nehvaležnost. »Če ti nekdo ponudi tako telo kot lastnino, vsak upa, da boš pokazal hvaležnost do dobrih in zvestih Nemcev tako, da jim boš zagotovil zaščito, mir in pomoč.« Namesto tega je sina obtožila sledenja »papežu in hudičevim lažem. Dovolil si, da te je rdeča rimska vlačuga vpregla v svoj voz, kar je v nasprotju s tvojo lojalnostjo in prisego, in pripeljal tuje romansko govoreče svetovalce, ki so sramota in žalost nemške dežele.«⁴⁸ *Germania* je svojo lamentacijo zaključila

⁴⁴ W[olfgang] M[usculus], »*Vermanung an den teutschen und evangelischen Kriegßman* (brez kraja, brez izdajatelja, 1546): »(wöllen wir eintweders nit zusehen), dz wir durch frembde nationen und das welsche volk an leib, eer, gut, weib und kinden verheeret« (University Library Augsburg, 02/IV.28.4.498 ang. 11, p. Aii). Nadaljni primeri v Schmidt, *Geschichte*, str. 92–96.

⁴⁵ Gl. www.vd16.de Prim.allerdings:ierter Form vor S 4050 – 4053, ZV 14157, ZV 21413.

⁴⁶ Heyd, Schradin, Johann. *Allgemeine Deutsche Biographie* 32 (1891), str. 438–440 (<https://www.deutsche-biographie.de/pnd124436242.html#adbcontent>; 15.01.2018).

⁴⁷ »o Carle, Carle, wiewol mir/ all mütterliche würde bei dir/ genommen ist vor langen tagen./... so komb ich ietzt herein/ und wil ein red haben mit dir./ Nimbstu es auf für gut von mir/ als deiner muter trewen vol./ bin ich zufried und gfelt mir wol;/ wo nit, so wil ich eigentlich/ hiermit entschuldigt haben mich.«

⁴⁸ »setzt man zu dir beid leib und gut,/ verhofft, du solltest widerumb/ den lieben trewen Teutschen frumb/ mit schutz und schirm, fried und geleit/ erzeigen auch dein dankbarkeit./ ... des bapsts und teufels trug und list,/ ... und lest dir die rot hur zu Rom/ in dein maul legen biß

z grožnjo kazni, ki jo bo cesar moral utrpeti: »In Bog te bo ... kaznoval v peklu za vse večne čase. Vedno se zgodi njegova volja. Nato je Germania obmolknila. Zanimalo me je, kako se bo na vse to odzval cesar. Pretvarjal se je, da ni ničesar slišal, ter je zgolj molčal.«⁴⁹ Medtem, ko je Germanija zapuščala sobo, ter moledovala boga, naj kaznuje cesarja, je pripovedovalec spomnil naslovnike dela, da je Germania tudi njihova mati, in »naj se upirajo sovražnem cesarju z vsemi močmi, ter naj vztrajajo pri nemštvu.«⁵⁰ Tu lahko zaznamo, da Schardin uporablja idejo nacije kot literarno strategijo v okviru univerzalizacije vojaškega konflikta, ki ga postavlja v kontekst odnosa mati-sin, ki so poznani vsem stanovom in vernikom vseh religioznih skupin. Hkrati je cesar predstavljen kot tisti, ki krši norme, ki so temelj družine, predvsem z neupoštevanjem hvaležnosti in izogibanjem pokori. Schardin s tem pristopom obrne glavno obtožbo, ki jo je cesar naslovil na saškega volilnega kneza in hessenskega mejnega grofa, ko ju je izobčil. Karl V. ju je obtožil *crimen laesae maiestatis*, tako v pravnem kot tudi etičnem oziru. Kljub njegovemu očetovskemu trudu v »njegovi ljubeči domovini nemškega naroda« skozi celotno obdobje njegove vladavine, nista pokazala nobene hvaležnosti, ampak sta ga še naprej izkoriščala.⁵¹

Ko analiziramo idejo nacije v podobnih pamfletih ugotovimo, da se je nacionalizem, kot sekularna vrednota 19. stoletja, ki ga je predhodno uporabljal humanizem, le redko pojavlja v protestantskem diskurzu. Nacionalna enotnost je bila torej integrirana v predstave, ki so bile mod močnim vplivom vere in teologije. Oziroma natančneje, ideja nacije je bila umeščena v zgodovino odrešitve. Nacionalni apel je predstavljal protestante kot »prave Nemce«, ki so bili enaki božjemu izvoljenemu ljudstvu Izraela. Zato lahko v besedilu Hansa Sacha »Obžalovanje nemških dežel z zvestim Eckhartom«, ki je naš drugi izbrani primer, najdemo klic, da je potrebno zgolj »slediti luči (protestantski vesti) in Bog nas ne bo nikoli zapustil, saj nam bo pomagal na različne načine. Kot se je pogosto zgodilo ljudstvu Izraela, ko pred seboj ni zagledalo ničesar drugega kot le smrt, je Bog premagal njihove sovražnike. In njegova roka je dovolj močna, z njo bo odrešil svoje ljudstvo.«⁵² Tako kot je bila odrešitev prikazana v zgodovini Izraelcev, je bilo treba zgolj pogledati znake časa na ozadju odrešitve, kot se je kazala od nastanka sveta do sodnega dne.

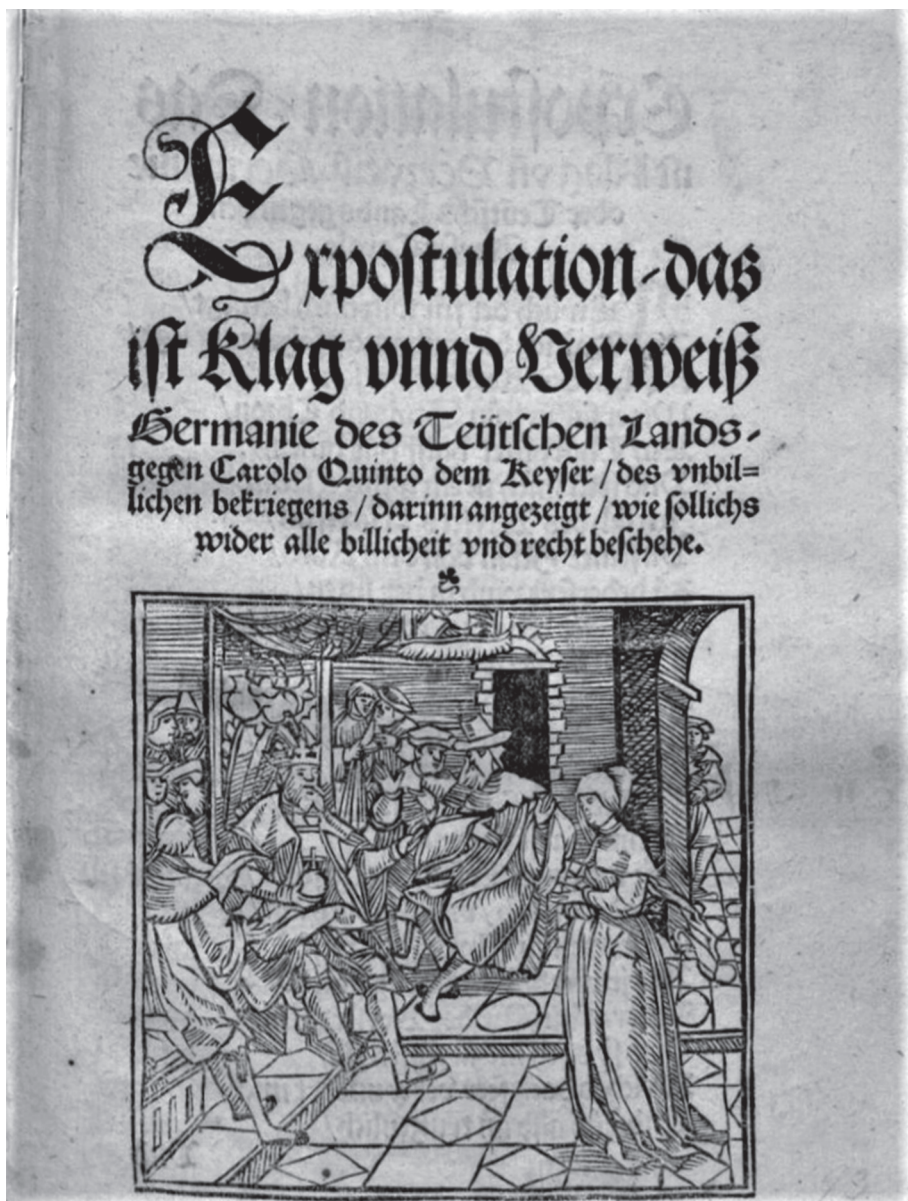
und zaum/ und fürest wider trew und eid/ dem teutschen land zu schand und leid/ ein frembd welsch volk in teutsche land.”

⁴⁹ »und wirt gott dennoch strafen dich/ im hellischen feuer ewiglich:/ in aller sach gescheh sein will./ Germania schwig also still/ Ich dacht: wie will der keyser eben/ auf diese red ein antwort geben?/ Er thet, als ob ers nit gehort und antwortet ihr nit ein wort.”

⁵⁰ »(dem wiltu auch mit leib und gut)/ widerstand thun aufs aller best/ und halten bei den Teutschen fest.«

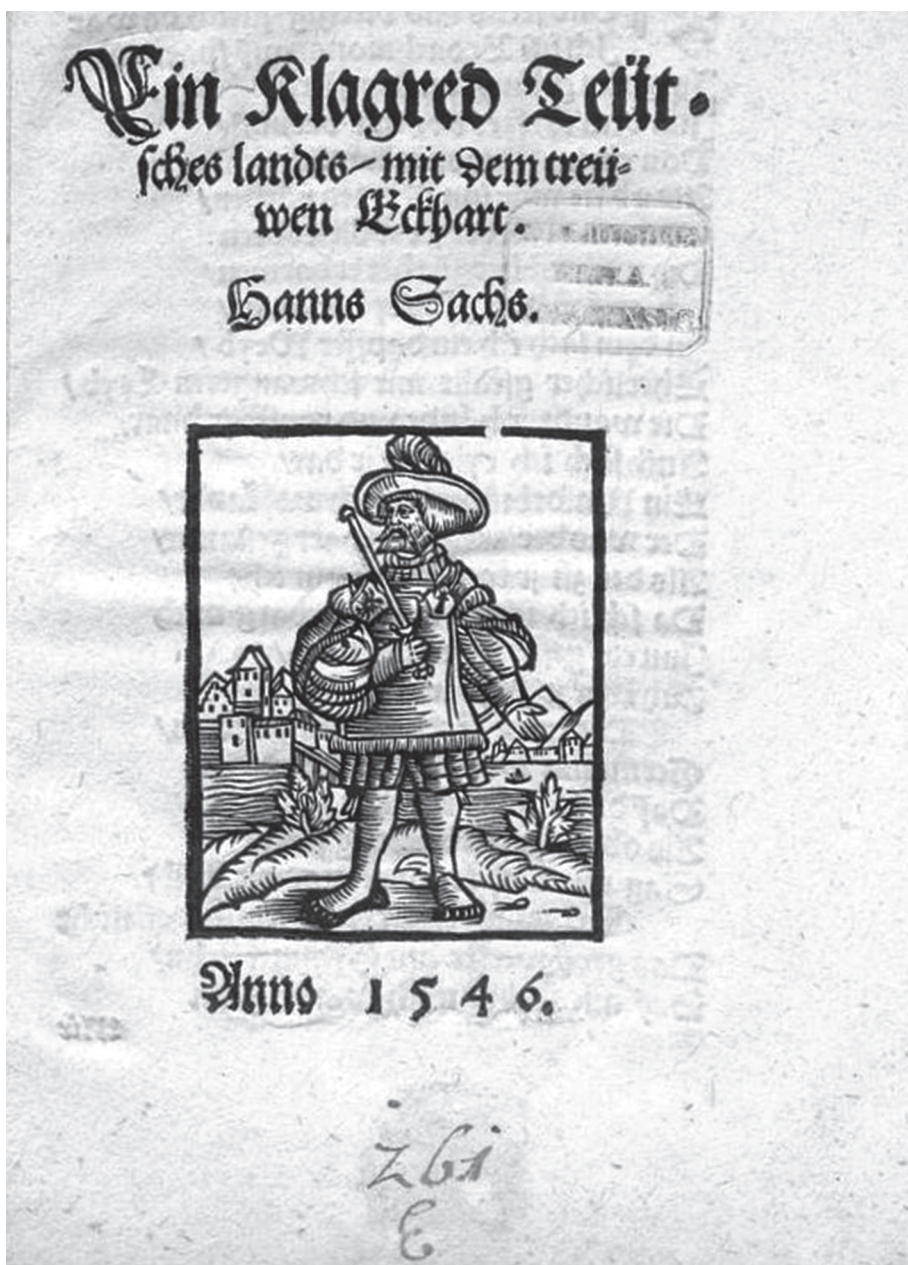
⁵¹ Gl. *Deutsche Reichstagsakten*, 552–562, Citat: 553 (»auß angeborner lieb und zunaigung, so wir zu dem hl. Reiche teutscher Nation als unserm geliebten vaterlandt ye alwegen getragen und noch tragen«).

⁵² Sachs, Hans, *Ein klagred teutsches lands mit dem trewen Eckhart*, (brez kraja, brez izdajatelja, 1546), (»Bleib du nur bei dem liecht bestehn; / so wirt dich gott ie nit verlaßen, / zu helfen hat er gar vil straßen. / Wie es im volk Israhel oft geschach, / das nichts dann sterben vor im sach, / doch wurden sein feind selbst gestürzt. / Sein arm ist ie noch unverkürzt, dadurch er sein lieb volk erlöst.«); urn:nbn:de:bvb:12-bsb00031362-2; 15.01.2018.

Slika 1. Johannes Schradin, *Expostulation, das ist Klag und Verweiß Germanie oder Teütsch Lands gegen Kayser Carolo* (1546). Staatsbibliothek zu Berlin.

In vendar so bili znaki časa jasni. Vojna je napovedovala prihod poslednje sodbe, kot jo je opisal prerok Daniel v Stari zavezi, 24 psalm v Matejevem evangeliju in Janez Krstnik v Apokalipsi. Nastopila je poslednja ura pred sodnim dnem. Antikrist se je pojavil na zemlji. A tu bo zgolj kratek čas, saj bo kmalu za vekomaj poslan v pekel s svojimi sledilci. Pa vendar Antikrist ni kdorkoli, ampak v njegovi podobi vidimo papeža s svojimi zvestimi pomočniki, tj. hudičem, katoliško duhovščino in zdaj tudi

Slika 2. Hans Sachs, *Ein klagred teutsches lands mit dem treuwen Eckhart* (1546). Bayerische Staatsbibliothek.

cesarjem, ki je bil pod njegovim vplivom, kakor je razvidno iz protestantskih tiskov že od dvajsetih let 16. stoletja naprej.⁵³

⁵³ Za ta stereotip v času Karla V. (1548–1551/52) glej Kaufmann, *Ende*, še posebej njegove prispevke k eshatološkem mišljenju zgodnjih protestantov, *Ende*, str. 430–448.

Sklenemo lahko, da je v času Šmalkaldenske vojne večji pomen odigrala retorika odrešitve kot pa nacionalni diskurz. Z njo so se lažje dotaknili protestantskih stanov in podložnikov. Na to nam jasno kaže tudi način, kako je Zveza razumela vojaški poraz.⁵⁴ Razlaga, utemeljena na ideji odrešitve, omogoča nekaj, česar nacionalni diskurz ne: pozitivno vrednotenje poraza.⁵⁵ Če je nacija poslednja vrednota, za katero se borimo, šteje le zmaga, medtem, ko je poraženec obsojen na izgubo lastnega smisla. V nasprotju s tem pa je z idejo religije in odrešitve možno razložiti tako poraz kakor tudi zmago. Navsezadnje protestanti sploh niso uporabljali besede poraz. Poraz je bil razumljen kot preizkus božje izbranosti. Tisti, ki je preživel preizkušnjo svoje duše je zmagovalec, vendar ne pred posvetnim svetom, ampak pred božjim obličjem. In kot pravi Sveto pismo: tisti, ki verjamejo v Boga, ne bodo puščeni sami na svetu. Na to zmago bo treba počakati še nekaj časa, pa vendar bo nekega dne prišla, »non dormitat neque qui custodit Israel«. Saj tisti, ki varuje Izrael nikoli ne spi, kot nam kaže pamflet iz leta 1547.⁵⁶ Poraz je tako razumeti zgolj kot prehod, saj boljša prihodnost zagotovo šele prihaja.

Dokler je bila takšna interpretacija obče sprejeta med ljudmi, je odrešeniški diskurz odigral pomembnejšo vlogo kot sekularno-nacionalni pristop. Šele z izgubo zmožnosti take interpretacije, da bo zemeljsko trpljenje poplačano v onstranstvu, se je ideja nacije ločila od verskih predstav in pridobila na pomenu. Ideja nacije je začela prečiti vsa polja socialnih vrednot. To je bila značilnost sodobnega nacionalizma, ki je hkrati tudi ključni razloček med modernim in predmodernim nacionalizmom. Te raziskave nam omogočajo, da razlago Luthra in reformacije v 19. stoletju vidimo skozi prizmo velike pripovedi. Le-ta nam pove veliko o tistih, ki zgodbo pripovedujejo, ter o času v katerem živijo, prav ničesar pa ne izvemo o zgodovini, v našem primeru o Luthru kot zgodovinski figuri in času v katerem je živel.⁵⁷

5. »Luther. 500 let reformacije.« – jubilejno leto 2017: stara pripoved v novi preobleki

In kako danes, v letu 2017, obeležujemo reformacijo, ko smo nedavno praznovali t.i. Luthrovo leto, ki ga je še posebej zaznamovala 500 obletnica reformacije?⁵⁸ Čeprav za zdaj še ne moremo podati natančne analize praznovanja obletnice, pa naj le izpostavimo povedni primer, ki dobro kaže na sodobni odnos do Luthra in »njegove« reformacije.⁵⁹

⁵⁴ Haug-Moritz, *Konstruktion*, str. 345–374.

⁵⁵ Tako Graf, *Nation, Gott*, str. 285–317.

⁵⁶ Johann Pollicarius, *Der XXXVII. Psalm, Der . . . Fürstin Frawen Sybilla . . . und alle den ihren, sampt allen betrübten Christen zu trost ausgelegt* (Erfurt: Gervasius Stürmer, 1547), <urn:nbn:de:gbv:3:1-348052>; »und ob es Gott möchte ein zeitlang verschieben und auffziehen, so wirdt es doch ein mal kommen müssen, Gott wird nicht taub sein.«

⁵⁷ Primerjaj Wood, *Christianity*; Bernhard idr., *Luther und die Reformation*.

⁵⁸ Tako je obletnico poimenovala Evangeličanska cerkev Nemčije, ena izmed najpomembnejših nemških verskih ustanov. <https://www.luther2017.de/de/> (19.1.2017).

⁵⁹ Kot odgovor na praznovanje Evangeličanske cerkev Nemčije, se je izoblikovala platforma »Refo500«, ki je opozarjala, da je praznovanje preveč osredinjeno okoli Luthra, in da ne posveča zadostne pozornosti reformaciji kot celostnemu gibanju. <https://www.refo500.com/de/partnerliste/> (20.01.2018).

Gre za predlog zakona, ki ga je junija leta 2015 pripravil senat mesta Berlin. Zakon je predvideval, naj bo 31. oktober 2017 nacionalni praznik v celotni Nemčiji; 31. oktober je sicer praznik zgolj v nekaterih zveznih deželah, tj. v deželah Brandenburg, Mecklenburg-Predpomorjansko, Saška-Anhalt, Saška in Turingija.⁶⁰ Avtorji osnutka zakona so najprej orisali dogajanje 31. oktobra 1517, s čimer so pokazali na svoje prepričanje, da ljudje ne vedo prav dobro, kaj se je tedaj zgodilo; to je morda res in vsekakor ni presenetljivo, če se zavedamo dejstva, da je komaj vsak tretji Berlinčan član katere izmed krščanskih cerkva.⁶¹ V nadaljevanju so zapisali, da je reformacija pomemben cerkveni pa tudi kulturni dogodek svetovnega in evropskega pomena, in odločilna prelomnica v zgodovini Evrope. Ni vplivala zgolj na družbo, glasbo, umetnost in literaturo, kot jih v marsičem določa še danes, ampak je pripomogla tudi k oblikovanju pojma svobode, s čimer je tlakovala pot razsvetljenstvu, ki je pripeljalo do uveljavitve človekovih pravic in demokracije. Ob tem je prav posebej pomembno izpostaviti njen prispevek k razvoju in standardizaciji nemškega jezika, predvsem zaradi prevoda Biblije.⁶²

Iz tega je razvidno, kako velik je razkorak med zgodovinskim Luthrom in spominskim Luthrom, in da gre za negovanje spomina in mita, kot ga je v marsičem razvil t.i. Kulturprotestantismus okoli leta 1900, in ki je še vedno živi v javnosti, medijih in na družbenih omrežjih. Hkrati pa lahko vidimo tudi, da so sodobne znanstvene študije o reformaciji, v medijih in javnem diskurzu pogosto spregledane ali vsaj marginalizirane.⁶³ V sodobnem spominskem diskurzu o reformaciji pa nam vseeno ena izmed lastnosti »stare pripovedi« v manjka. V Zvezni republiki Nemčiji so oblikovalci in negovalci reformacijskega spominskega diskurza Luthra prikazovali kot nacionalnega heroja Nemcev.⁶⁴

Na koncu se ustavimo ob vprašanju, kaj je, gledano z današnjega zornega kota, posebej pomembno, da si zapomnimo o Luthru in reformaciji. Sodobni način spominjanja se dobro vklaplja v koncept zahodne sekularnosti, kot ga je v svojih analizah razdelal William Cavanaugh, razvil pa se je v obdobju hladne vojne. Ta nazor poizkuša vojaške spopade prikazati v luči konflikta civilizacij, ki ga odločilno zaznamuje vera. V zadnjem času se je tak pogled oblikoval predvsem v odnosu do islama. Vse, kar »nas«

⁶⁰ Abgeordnetenhaus Berlin, Drucksache 17/2340- Vorlage zur Beschlussfassung, <https://www.parlament-berlin.de/ad0s/17/IIIPlen/vorgang/d17-2340.pdf> (hier: S. 2) (19.01.2018)

⁶¹ Statistik Berlin Brandenburg, Statistischer Bericht <https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/publikationen/stat_berichte/2015/SB_A01-05-00_2014h02_BE.pdf (S. 47); 19.1.2018>.

⁶² Die Einfügungen in eckigen Klammern beziehen sich auf das im Rahmen der Lutherdekade / des Reformationsjubiläums (2008 – 2017) von der EKD ausgerufenen »Themenjahre« Vgl. EKD, Themenjahre der Reformationsdekade <https://www.ekd.de/Themenjahre-Reformationsdekade-22471.htm> (19.1.2018)

⁶³ Kratek in Jasen pregled stanja raziskav prinaša Mörke, *Reformation, Voraussetzungen, Durchsetzung*. Gl. tudi Axel Gotthard, *Reformation, Thesen, Folgen*, <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/reformation/> (19.1.2018) Thomas Kaufmann od samega začetka praznovanja, ki ga oragnizira Nemška evangeličanska cerkev, opozorja na prikrajanje reformacije veliki pripovedi in lastnim interesom cerkvene organizacije. Glej: Kaufmann, Herausforderungen, str. 70-75 https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/s12_iv_lesebuch_schwerpunktthema.pdf (19.01.2018). Glej še ostala njegove intervencije v javni diskurz o reformaciji <https://www.uni-goettingen.de/de/+ver%c3%b6ffentlichungen+im+audio-+und+video-format/185781.html> (19.01.2018).

⁶⁴ Prim. tri različne razstave ob tem jubileju v Berlinu, Eisenachu in Lutherstadt Wittenbergu. <https://www.3xhammer.de/de/> (20.01.2018).

loči od »njih«, je v javnem diskurzu pripisano vplivu in posledicam Luthra in »njegove« reformacije: naša krščanska zmožnost preseči shizmo ter slaviti dosežke reformacije, nasproti duhu sovraštva, nasilja in verskih vojn, ki zaznamujejo islamski svet.⁶⁵ Enake pravice žensk nasproti njihovem zatiranju, demokracija nasproti avtokraciji; šolanje in prevlada razuma namesto verske gorečnosti in iracionalnega vedenja; ekonomski uspeh nasproti neuspehu in tako dalje.⁶⁶ Od srede 19. stoletja do srede 20. stoletja je bila zgodovina reformacije uporabljena v stari zgodbi o naši lastni superiornosti, ki po temeljnih prelomih nemške zgodovine v 20. stoletju⁶⁷ ni omejena zgolj na prostor Nemčije, ampak predstavlja celoten krščanski Zahod.

Zgodovinarji ob takšnih spominskih razlagah ne moremo biti zadovoljni. Thomas Kaufmann, ugledni cerkveni zgodovinar, je v časopisnem članku septembra 2017, v katerem je povzel reformacijsko spominsko dogajanje v zadnjem desetletju, z jasnimi besedami povedal, da je bil jubilej, ki se ga je praznovalo v stari veliki pripovedi znotraj novega transnacionalnega okvira, zapravljena priložnost.⁶⁸ Cena, ki mora biti plačana za ta neuspeh je visoka, tako v dobesednem kot tudi metaforičnem pomenu. Če bi se zgodovinski analizi reformacije posvetili z enako zavzetostjo in resnostjo, kot se je posvečalo staremu mitu, bi lahko iz tega praznovanja skovali kako dobrobit za naš čas. Javnost bi tako na primer lahko izvedela, da so koncepti in ideje – v našem primeru nacionalizem –, gledano s historičnega stališča, ne morejo biti ne dobre ne slabe, ampak so lahko le v svojem času bistvene in konstitutivne. Ne gre za večne in trdne metazgodovinske koncepte, ampak za ideje, ki so odvisne od ljudi, njihove predstavitve in njihovih predstav in uporabe pojmov v historičnem prostoru in času. In to je spoznanje, ki ni pomembno le zgodovinarjem, ampak tudi za naš čas, in danes morda bolj pomembno kot nekdaj.

Viri in literatura

Viri:

Abgeordnetenhaus Berlin, Drucksache 17/2340- Vorlage zur Beschlussfassung, <https://www.parlament-berlin.de/ad0s/17/IIIPlen/vorgang/d17-2340.pdf>

ARD, Auswirkungen der Reformation, http://www.ard.de/home/wissen/Auswirkungen_der_Reformation/3889386/index.html (19. 1. 2018)

Deutsche Reichstagsakten, Jüngere Reihe: Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V., Bd. 17: Der Reichstag zu Regensburg, bearb. von Rosemarie Aulinger, München : R. Oldenbourg Verlag 2005.

⁶⁵ Okvirno Cavanaugh, *Religious violence* str. 486–502; za pomen tega mita na Zahodno politiko v 1990-ih glej isti, *The myth*, str. 181-230. Za širši kontekst pojma, predvsem v navezavi na zahodno-sekularne vojaške akcije v imenu obrambe svobode, človekovih pravic in demokracije glej Hoffmann, *Moralpolitik*.

⁶⁶ Tako razumevanje je pogosto v medijih. Eden izmed takih primerov je oddaja nemške nacionalne televizije ARD, *Auswirkungen der Reformation* http://www.ard.de/home/wissen/Auswirkungen_der_Reformation/3889386/index.html (19.01.2018)

⁶⁷ Šele politično-intelektualni prelom po 2. Svetovni vojni je omogočil bolj pogled na Luthra, ki se je začel odmikati od vloge heroja. Langewiesche, *Umschreiben*, str. 67–80).

⁶⁸ Kaufmann, *Konfession belebt das Geschäft*.

- EKD, Themenjahre der Reformationsdekade, <https://www.ekd.de/Themenjahre-Reformation-sdekade-22471.htm> (19. 1. 2018)
- Haug-Moritz, Gabriele (ed.), Themenportal »Reformation«: Mythos Reformation <https://www.historicum.net/purl/8m/> (15. 1. 2018)
- Kastner, Ruth (ur.), *Quellen zur Reformation*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.
- Kaufmann, Thomas, Herausforderungen angesichts des Reformationsjubiläums. Ein kirchenhistorischer Zwischenruf. Perspektiven 2017, Ein Lesebuch. EPD (brez letnice), https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/s12_iv_lesebuch_schwerpunktthema.pdf
- Kaufmann, Thomas: *Konfession belebt das Geschäft*. Frankfurter Allgemeine Zeitung 18. 9. 2017. M[usculus], W[olfgang], »*Vermanung an den teutschen und evangelischen Kriegßman* (brez kraja, brez izdajatelja, 1546).
- Pollicarius, Johann, *Der XXXVII. Psalm, Der . . . Fürstin Frawen Sybilla . . . und alle den ihren, sampt allen betrübten Christen zu trost ausgelegt* (Erfurt: Gervasius Stürmer, 1547), <urn:nbn:de:gbv:3:1-348052>
- Sachs, Hans, *Ein klagred teutesches lands mit dem trewen Eckhart*, (brez kraja, brez izdajatelja, 1546)
- Schradin, Johannes: *Expostulation – das ist Klag und Verweiß Germanie des Teutschen Lands gegen Carolo Quinto dem Keyser, des unbillichen bekriegens, darinn angezeigt, wie sollichs wider alle billicheit und recht beschehe*, (brez kraja, brez izdajatelja, 1546).
- Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt, Die volle Wucht der Reformation. Drei nationale Sonderausstellungen in Berlin, Eisenach und Lutherstadt Wittenberg, <https://www.3xhammer.de/de/> (20. 1. 2018)
- Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt, Luther 2017, <https://www.luther2017.de/de/> (19. 1. 2018)
- Tacitus, Cornelius, *Germania*, Basel 1457 (in druge izdaje).

Literatura

- Anderson, Benedict, *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts*. Frankfurt/M./New York: Campus-Verlag, 1988 (angleški izvirnik: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983) slovenski prevod: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*, Ljubljana: SH, 1998.
- Bagchi, D. V. N., »Teuschlandt uber alle Welt«. Nationalism and Catholicism in Early Reformation Germany. *Archiv für Reformationsgeschichte* 82, 1991, str. 39–58.
- Beaune, Colette, *Naissance de la Nation France*, Paris: Gallimard, 1985.
- Benedict, Philipp, Between Whig Traditions and New Histories: American Historical Writing about Reformation and Early Modern Europe, v: Molho, Anthony/Wood, Gordon S. (ur.), *Imagined Histories. American historians interpret the past*. Princeton: Princeton University Press, 1998, str. 295–323.
- Bernhard, Roland et al. (ur.), *Luther und die Reformation in internationalen Geschichtskulturen. Perspektiven für den Geschichtsunterricht*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.
- Bezold, Friedrich von, *Geschichte der deutschen Reformation*. Berlin: Grote, 1890.
- Brady Jr. Thomas A., Jacob Sturm and the Seizure of Brunswick-Wolfenbüttel by the Schmalcaldic League, 1542–1545, v: isti (ur.), *Communities, Politics and Reformation in Early Modern Europe*. Leiden: Brill, 1998, str. 149–167.
- Cavanaugh, William T., *The myth of religious violence. Secular ideology and the roots of modern conflict*. New York: Oxford Univ. Press, 2009.
- Cavanaugh, William T., Religious violence as modern myth. *Political Theory* 15, 2014, str. 486–502.
- Chaix, Gerald: Die Reformation, v: Francois, Etienne/Schulze, Hagen (ur.). *Deutsche Erinnerungsorte II*. München: Beck, 2001, str. 9–27.

- Edwards, Mark U., *Printing, Propaganda and Martin Luther*. Berkeley/London: University of California Press, 1994.
- Gotthard, Axel, Luthers Thesen und die Folgen. Deutsche Geschichte im Zeichen der konfessionellen Polarisierung 1517–1648, <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/reformation/>
- Graf, Friedrich Wilhelm, Die Nation – von Gott »erfunden«? Kritische Randnotizen zum Theologiebedarf der Nationalismusforschung, v: Krumeich, Gerd/Lehmann, Hartmut (Hg.). *'Gott mit uns. Nation, Religion und Gewalt im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000, str. 285–317.
- Hardtwig, Wolfgang, Vom Elitebewußtsein zur Massenbewegung. Frühformen des Nationalismus in Deutschland 1500–1840, v: isti (ur.). *Nationalismus und Bürgerkultur in Deutschland 1500–1914*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994, str. 34–54.
- Haug-Moritz, Gabriele, *Der Schmalkaldische Bund (1530–1541/42). Eine Studie zu den genossenschaftlichen Strukturelementen der politischen Ordnung des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation*. Leinfelden-Echterdingen: DRW-Verlag, 2002.
- Haug-Moritz, Gabriele, Widerstand als »Gegenwehr«. Die schmalkaldische Konzeption der »Gegenwehr« und der »gegenwehrlige Krieg« des Jahres 1542, Widerstandsrecht in der frühen Neuzeit. Erträge und Perspektiven der Forschung im deutsch-britischen Vergleich, v: Friedeburg, Robert von (ed.). *Widerstandsrecht in der frühen Neuzeit. Erträge und Perspektiven der Forschung im deutsch-britischen Vergleich*. Berlin, 2001 (= Zeitschrift für Historische Forschung Beiheft 26), str. 141–161.
- Haug-Moritz, Gabriele, *Communicating the cause – unrest in mid-sixteenth century's central and western Europe. The Schmalkaldic War (1546/47) and the First War of Religion (1562/63)* (knjiga naj bi v digitalni izdaji izšla leta 2018).
- Haug-Moritz, Gabriele, Einleitung, v: ista (ur.). *Verfassungsgeschichte des Alten Reiches*. Stuttgart: Steiner Verlag, 2014, str. 7–37.
- Haug-Moritz, Gabriele, Zur Konstruktion von Kriegsniederlagen in frühneuzeitlichen Massenmedien – das Beispiel des Schmalkaldischen Krieges (1547–1552), v: Carl, Horst/Kortüm, Hans-Henning/Langewiesche, Dieter/Lenger, Friedrich (ur.). *Kriegsniederlagen. Erfahrungen und Erinnerungen*. Berlin: Akademie Verlag, 2004, str. 345–374.
- Heyd, Wilhelm von, Schradin, Johann. *Allgemeine Deutsche Biographie* 32 (1891), str. 438–440 (<https://www.deutsche-biographie.de/pnd124436242.html#adbcontent> (15. 1. 2018))
- Hirschi, Caspar, *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Hirschi, Caspar, *Wettkampf der Nationen. Konstruktionen einer deutschen Ehrgemeinschaft an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Göttingen: Wallstein, 2005.
- Hirschi, Caspar, Das humanistische Nationskonstrukt vor dem Hintergrund modernistischer Nationalismustheorien. *Historisches Jahrbuch* 122, 2002, str. 355–396.
- Hobsbawm, Eric J., *Nation and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, ²1993; nemški prevod: Frankfurt/New York³, 2005.
- Hoffmann, Stefan-Ludwig (ur.), *Moralpolitik. Geschichte der Menschenrechte im 20. Jahrhundert*. Göttingen: Wallstein, 2010.
- Holsing, Henrike, Luther en grand homme et héros national dans l'art allemand autour de 1800, v: Gaetgens, Thomas W./Wedekind, Gregor (ur.). *Le culte des grands hommes*. Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 2009, str. 343–369.
- Jaraus, Konrad H./Sabrow, Martin, »Meistererzählung« – Zur Karriere eines Begriffs, v: ista (ur.). *Die historische Meistererzählung. Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, str. 9–32.

- Jerše, Sašo, Die slowenische Reformation zwischen dem Amboss Christi und dem Hammer der Romantik – zur Hagiographie der Moderne und deren vormodernen Grenzen. *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* Bd. 29 (2013), str. 128–150.
- Jouanna, Arlette, Le temps de la Renaissance en France (vers 1470–1559), v: ista et al. (ur.), *La France de la Renaissance. Histoire et Dictionnaire*. Paris: Robert Laffont, 2001, str. 3–359.
- Kaufmann, Thomas, *Das Ende der Reformation. Magdeburgs »Herrgotts Kanzlei« (1548–1551/52)*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003.
- Kloft, Hans, Die Idee einer deutschen Nation zu Beginn der frühen Neuzeit. Überlegungen zur Germania des Tacitus und zum Arminius des Ulrichs von Hutten, v: Wiegels, Rainer/Woesler, Winfried (ur.). *Arminius und die Varusschlacht. Geschichte – Mythos – Literatur*. Paderborn/München/Wien/Zürich: Schöningh, ²1999, str. 197–210.
- Köhler, Hans-Joachim (ur.), *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit. Beiträge zum Tübinger Symposium 1980*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1981.
- Labarre, Albert, Les incunables. La présentation du livre, v: Martin Henri-Jean/Chartier Roger (ur.). *Histoire de l'édition française du Moyen-âge au milieu du XVIIe siècle*. Paris: Fayard-Cercle de la Librairie, 1989, str. 228–255.
- Langewiesche, Dieter, Der »deutsche Sonderweg«. Defizitgeschichte als geschichtspolitische Zukunftskonstruktion nach dem Ersten und Zweiten Weltkrieg, v: Carl, Horst et al. (ur.). *Kriegsniederlagen. Erfahrung und Erinnerung*. Berlin: Akademie Verlag 2004, str. 57–65.
- Langewiesche, Dieter, »Nation«, »Nationalismus«, »Nationalstaat« in der europäischen Geschichte seit dem Mittelalter – Versuch einer Bilanz, v: isti/Schmidt, Georg (ur.). *Föderative Nation. Deutschlandskonzepte von der Reformation bis zum Ersten Weltkrieg*. München: Oldenburg, 2000, str. 9–30.
- Langewiesche, Dieter, Staatsbildung und Nationsbildung in Deutschland – ein Sonderweg? Die deutsche Nation im europäischen Vergleich, v: Hirschhausen, Ulrike von/ Leonhard, Jörn (ur.). *Nationalismen in Europa. West- und Osteuropa im Vergleich*. Göttingen: Wallstein, 2001, str. 49–67.
- Langewiesche, Dieter: Casper Hirschi, The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany (2012). *Historische Zeitschrift* 296, 2013, str. 439–440.
- Langewiesche, Dieter, Über das *Umschreiben* der Geschichte. Zur Rolle der Sozialgeschichte. *Geschichte und Gesellschaft*, Sonderheft 22, 2006, str. 67–80.
- Langewiesche, Dieter, Was heißt »Erfindung der Nation«? Nationalgeschichte als Artefakt – oder Geschichtsdeutung als Machtkampf. *Historische Zeitschrift* 277, 2002, str. 593–617.
- Lepsius, Rainer M., Nation und Nationalismus in Deutschland, v: Winkler, Heinrich August (ur.). *Nationalismus in der Welt von heute*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, str. 12–27.
- Lutz, Heinrich (ur.), *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V.* München/Wien: Oldenbourg, 1982.
- Lutz, Heinrich, Die deutsche Nation zu Beginn der Neuzeit. Fragen nach dem Gelingen und Scheitern deutscher Einheit im 16. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift* 234, 1982, str. 529–559.
- Mentz, Georg, *Johann Friedrich der Grossmütige 1503–1554, 3. Teil: Vom Beginn des Schmalkaldischen Krieges bis zum Tode des Kurfürsten. Der Landesherr. Aktenstücke*, Jena: Gustav Fischer, 1908.
- Mertens, Dieter, Der Preis der Patronage. Humanismus und Höfe, v: Maissen, Thomas/Walther, Gerrit (ur.). *Funktionen des Humanismus*. Göttingen: Wallstein, 2006, str. 125–154.
- Mertens, Dieter, Nation als Teilhaberheißung: Reformation und Bauernkrieg, v: Langewiesche, Dieter/ Schmidt, Georg (ur.). *Föderative Nation. Deutschlandkonzepte von der Reformation bis zum Ersten Weltkrieg*. München: Oldenburg, 2000, str. 115–134.

- Moraw, Peter, *Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490*. Frankfurt/M./Berlin: Propyläen Verlag, 1989.
- Mörke, Olaf, *Die Reformation. Voraussetzungen und Durchsetzung*. Berlin/Boston: De Gruyter/ Oldenburg, 2017.
- Müller, Rainer (ur.), *Bilder des Reiches*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1997.
- Reinhardt, Volker, Der Primat der Innerlichkeit und die Probleme des Reiches. Zum deutschen Nationalgefühl der frühen Neuzeit, v: Martin, Bernd (ur.). *Deutschland in Europa. Ein historischer Rückblick*. München: Deutscher Taschenbuchverlag, 1992, str. 88–104.
- Schilling, Heinz (ur.), Der Reformator Martin Luther 2017: Eine wissenschaftliche und gedenkpolitische Bestandsaufnahme. *Schriften des Historischen Kollegs* 92, 2014.
- Schilling, Heinz, Reformation – Umbruch oder Gipfelpunkt eines Temps des Réformes?, v: Moeller, Bernd (ur.). *Die frühe Reformation in Deutschland als Umbruch*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1998, str. 13–34.
- Schirrmester, Albert/Schlelein, Stefan, Semantik im Vergleich. Politische Sprache in humanistischen Nationalgeschichten und Landesbeschreibungen, v: Helmuth, Johannes et al. (ur.). *Medien und Sprachen humanistischer Geschichtsschreibung*. Berlin: De Gruyter, 2009, str. 9–48.
- Der Schmalkaldische Bund und die Stadt Schmalkalden, *Verein für schmalkaldische Geschichte und Landeskunde*, Schmalkalden: 1996.
- Schmidt, Georg, *Geschichte des Alten Reiches. Staat und Nation in der Frühen Neuzeit 1495–1806*. München: Beck Verlag, 1999.
- Schmidt, Georg, Teutsche Kriege. Nationale Deutungsmuster und integrative Wertvorstellungen im frühneuzeitlichen Reich, v: Langewiesche, Dieter/Schmidt, Georg (ur.). *Föderative Nation. Deutschlandkonzepte von der Reformation bis zum Ersten Weltkrieg*. München: Oldenburg, 2000, str. 33–61.
- Schubert, Ernst, *König und Reich. Studien zur spätmittelalterlichen deutschen Verfassungsgeschichte*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1979.
- Schubert, Ernst, *Einführung in die Grundprobleme der deutschen Geschichte im Spätmittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992.
- Schulze, Winfried, Die Entstehung des nationalen Vorurteils. Zur Kultur der Wahrnehmung fremder Nationen in der europäischen Frühen Neuzeit. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 46, 1995, str. 642–665.
- Scribner, Robert W., *For the Sake of simple Folk. Popular Propaganda for the German Reformation*. Oxford: Clarendon Press, ²1994.
- Stauber, Reinhard, *Nation, Nationalismus*. Enzyklopädie der Neuzeit 8, 2008, st. 1056–1082
- Stollberg-Rilinger, Barbara, *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*, München: Beck, ²2013.
- Thomé, Horst, Vorbemerkung, v: Ruth Florack (ur.). *Nation als Stereotyp. Fremdwahrnehmungen und Identität in deutscher und französischer Literatur*. Tübingen: Niemeyer, 2000, str. 1–7.
- Tracy, James D., *Emperor Charles V, impresario of war: campaign strategy, international finance, and domestic politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Waldeck, Oskar, Die Publizistik des Schmalkaldischen Krieges. *Archiv für Reformationsgeschichte* 7, 1909/10, str. 1–55 in 8, 1910/11, str. 44–133.
- Wood, John Carter (ur.), *Christianity and National Identity in Twentieth-Century Europe. Conflict, Community, and the Social Order*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2016.

ZUSAMMENFASSUNG

Luther und die deutsche Nation. Revision einer Meinererzählung.

Gabriele Haug-Moritz

Der Beitrag historisiert die Deutung von Luther als eines deutschen Helden und »seiner« Reformation als ein die neuzeitliche deutsche Kultur konstituierendes Geschehen. Diese weiten Öffentlichkeiten kommunizierte Erzählung formte sich endgültig im ausgehenden 19. Jahrhundert aus und herrschte bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts vor. Die methodischen Anregungen der Forschungen zum vormodernen Nationalismus auf eines der Ereignisse anwendend, das in besonderem Maße im Fokus dieser deutschen Erinnerungskultur stand, den Schmalkaldischen Krieg (1546/47), wird dem Diskurs um die ‚deutsche Nation‘ nachgegangen. Grundlage der Analyse ist die systematische Erhebung der konfliktbegleitenden Druckpublizistik. Die Ergebnisse erlauben es, die lange Zeit vorherrschende Deutung als Meistererzählung zu qualifizieren. Denn weder stand die deutsche Nation im Zentrum der zeitgenössischen Konfliktkommunikation, noch wurde sie, wenn auf sie argumentativ Bezug genommen wurde, als ein säkularer (Letzt-)Wert kommuniziert. Dominant war die Einbettung des Nationalen in einen heilsgeschichtlichen Deutungszusammenhang des Konfliktgeschehens. Die Niederlage der Schmalkaldener gibt den Mehrwert von Deutungen mit heilsgeschichtlichem gegenüber solchen mit säkularem Referenzpunkt zu erkennen. Sie erlauben es, Scheitern mit Sinn zu versehen und eine bessere Zukunft in Aussicht zu stellen. Erst in dem Moment, in dem dieser Glaube (ganz allmählich) verloren ging, konnte der Siegeszug des modernen Nationalismus beginnen, der in der Geschichte »fand«, was er selbst zur Voraussetzung hatte – die Nation als sinnstiftenden Letztwert. Spielte die nationale Vereinnahmung Luthers und der Reformation in der multimedial der interessierten Öffentlichkeit kommunizierten Geschichtsvermittlung des Jahres 2017 eine zu vernachlässigende Rolle, so tauchen zentrale Elemente der altüberkommenen Erzählung in neuer Rahmung auf, die wiederum die gegenwärtig dominante, wenn auch zunehmend in Frage gestellte gesellschaftliche Selbstdeutung und daraus resultierende Wertbezüge aus der Geschichte ableiten möchte.